

II. MAGYAR NÉPBALLADÁK

A ballada az elbeszélő költemények egyik fajtája. Az elbeszélte történetben emberi szenvedélyek, ellentétek, összeütközések, társadalmi és egyéni problémák tárulnak fel tömör formában. A lelki ábrázolás a fontos, de úgy, hogy a legáltalánosabb, leggyakoribb magatartások tükröződjének a jelképes történetben.

A balladák stílusa ehhez a művészi tartalomhoz igazodik. Az elbeszélte történetet időbeli kihagyásokkal, térbeli váltásokkal, párbeszédekkel s szaggatott mondat szerkesztéssel dramatizáló balladákban egyetlen szálon fut a cselekmény, elmarad minden, ami nem lényeges a végkifejlet szempontjából. Annál nagyobb hangsúlyt kapnak azok a díszítőelemek, amelyek a kifejezés erejét fokozzák (például az ismétlések, a ritmus stb.).

A ballada nyelve sem a mindennapi életet tükrözi. Ünnepélyes, költői nyelvet, kifejezéseket hallunk, olyan mondatokat, amelyek mélyen megragadnak emlékezetünkben. Vargyas Lajos így ír a ballada nyelvéről: „Ismételni azt érdemes, ami tömör, töltelékelemek nélkül való, kiművelt szépség. Az olyan szöveg nem kopik, csak nyer a másodszeri elhangzásban, jobban ráfigyelhet a fül, és bevészeti az emlékezetbe. Már az ének, a dallamra mondás is lelassítja a verset, és minden szónak külön súlyt ad. Az énekben – mint egy lassított filmben – jobban felfogjuk és élvezzük a költői szépségeket, s ezt még jobban elmélyíti az ismétlés.”

Jellegetes a ballada előadásmódja is. Az énekesek nem utánozzák az egyes szereplőket, nem színezik ki az elbeszélést. Nem változtatják a hangerőt vagy a tempót. Merev, ünnepélyes tartásban, színezés nélkül, ugyanakkor ünnepélyes, meghatott hangon énekelnek, és ez sokkal kifejezőbbé teszi a balladát, mint a túlzott megjátszás.

Feladat

Gyűjtsétek össze, hol találkoztatok eddig az irodalomban a népballadák hatásával! Hányat ismersz Arany János balladáinak közül? Miben hasonlítanak ezek a népballadákra?

Kőműves Kelemen

A ballada alapja egy ősi hiedelem: az építők, akik megzavarják egy hely szellemét, csak eleven áldozattal tudják annak haragját lecsillapítani. A ballada azonban az ősi hiedelemből egy emberi-erkölcsi magatartás ábrázolását, tanulságát emeli ki költői eszközökkel. A kőművesek csak anyagi hasznukat keresik, s hajlandók érte bármilyen gaztetre szövetkezni: megállapodnak, hogy amelyikük felesége legelőbb megy oda, azt áldozzák fel, s hamvait a mészbe keverve fogják megállítani a falak leomlását.

ballada = ballare – táncolni – bál; A ballada eleinte csak énekelt formában létezett, és dallamai között nem egy táncdal is akadt, így sok népnél ma is még az éneklés mellett eltáncolják. Az angolok, franciák és magyarok között azonban nyoma sincs a ballada táncolt formájának.

Parlando

erdélyi népballada

1. Ösz-sze - ta - na - ko - dott ti - zen - két kő - mű - ves,
a ti - zen - har - ma - dik Ke - le - men kő - mű - ves,
ma - gas Dé - va vá - rát, hogy fel - é - pí - te - nék
fél - vé - ka e - züs - tért, fél - vé - ka a - ra - nyért.

2. Amit reggel raktak, az délre leomlott, – amit délbe raktak, estére leomlott, –
Összetanakodik tizenkét kőműves: – falat megállítani hogy lesz lehetséges.

A sors úgy hozza, hogy éppen Kőműves Kelemen felesége indul útnak. Köszönését zavart csend fogadja, férje sem mer a szemébe nézni...

3. Kinek felesége hamarabb jön ide, – annak gyenge hamvát keverjük a mészbe. –
„Kocsisom, kocsisom, fog bé a hat lovam, – én uramhoz menni lenne akaratom.”
4. „Jó napot, jó napot, tizenkét kőműves, – a tizenharmadik Kelemen kőműves! –
Istenem, Istenem, mi lehet az oka, – kétszer is köszöntem, senki se fogadta.”

Azután megtörténik a gyilkosság: az asszony kicsiny gyermekére sincsenek tekintettel:

5. „Tizenkét kőműves azt a törvényt tette: – kinek felesége hamarabb jön ide, –
a fejét levágjuk, tűzzel megégessük, – a szép fehér hamvát a mészbe keverjük.”
6. A szép fehér hamvát a mészbe keverjük, – magos Déva várát azzal felépítjük. –
„Hát a kicsi fiam, vajon mi lesz vele? – hát a kicsi fiam, vajon mi lesz vele?”
7. „Lesznek jó asszonyok, akik megszojtassák, – lesznek jó leányok, akik elringassák.”
– Azzal meg is fogták, nyakát kettévágták, – azzal meg is fogták, nyakát kettévágták.
8. Nyakát kettévágták, tűzzel megégetik, – az ő gyenge hamvát mész közé keverik,
– az ő gyenge hamvát mész közé keverik – magos Déva várát avval felépítik.

Kelemen kőművest kicsiny fia várja, s hiába ad kitérő választ, a kisfiú rájön az igazságra. A gyermek szavain megrendülve látja be Kelemen gonosztettét, annak erkölcsi hitványosságát; de későn – már csak önmagát átkozhatja:

9. Elindula haza tizenkét kőműves, – a tizenharmadik Kelemen kőműves, –
„Apám, édesapám, hol van édesanyám?” – „Elmaradt messzire, haza jön estére.”
10. Átkozott legyen hát magos Déva vára, – még a nap se süssön fényesen reája, –
elvesztettem érte kedves feleségem, – árván maradt érte a kicsi gyermekem!

A történet – bár szélsőséges formában – bűneink okairól és azok szörnyű következményeiről beszél.

Kádár Kata

A gazdag Gyulainé fia igaz szerelemmel szereti Kádár Katát, a jobbágyleányt. A gőgös anya azonban nem egyezik bele a „rangon aluli” házasságba: a büszkeség, a fősvényesség nem riad vissza a gonosztettől sem: míg fia távol jár, Katát megöleti.

(Kászonaltiz, Csík, Kodály Z.)

Rubato

1. Gyu-la - i - né é-des - a - nyám, en-ged - je meg azt az e-gyet,
hogy kér-jem meg Ká-dár Ka - tát, job - bá-gyunknak szép le - á - nyát.

4. vsz.
E-lé ve-ze-ték

2. Mintsem fiam, megengedném, – inkább Katát elvesztetném, – feneketlen tóba vetném, – feneketlen tóba vetném.
3. Szolgám, szolgám, édes szolgám, – vezesd elé pej paripám, – mer’ elmegyek nagy világba, – országokról országokra.
4. Elvezették pej paripát, – egy ugrásban úgy megugrik: – Kata kapujába ugrik, – Kata kapujába ugrik.

A fiú hazajövet megtudja Kata halálát, s a halálban is Kata társa akar lenni. (Itt balladaváltozatunk kihagy néhány mozzanatot.) Gyulainé mindkettejük holttestét vízbe dobhatja.

5. Hát Kata ím kinn jár vala, – a kapuját nyitja vala: – ne nyisd Kata a kapudat, – mer’ nem megyek guzsalyasba.
6. Gyulainé ezt megtudá, – mind a kettőt lefogatá, – s feneketlen tóba dobták, – s feneketlen tóba dobták. (A 3–4. dallamsorra:) Onnét őket kiveteté, – onnét őket kiveteté.

De hogy még sírjukban se legyenek egymás mellett, kivéteti, s az egyiket a kápolna oltára elé, a másikat mögé temetteti:

7. Az egyiket temetteté – kerek oltár háta mögé, – a másikat temetteté – kerek oltár elejébe.

A szerelmesek poraiból kinőtt virágok összefonódnak, s tiszta szerelmüket igazolja a „két kápolnavirág”:

8. Az egyikken nevededett – egy szép tulipán szálcaska, – a másiból növededett – egy szép rozmarin szálcaska. – Ott is addig nődögéltek, – oltár hegyin összenőttek.

A rangkørságot, a társadalmi ellentéteket elítélő ballada ezzel a szép költői képpel végződik, mely a szeretet és emberség magasabbrendűségét hirdeti.

Kőműves Kelemen

Kádár Kata

A balladaillusztrációk fametszeteit Buday György készítette.

A szeretet próbája

A ballada egy ősi görög elbeszélés motívumaiból épül. A görög elbeszélésben egy férjnek hibája miatt meg kellene halnia: az istenek tekerő kígyókat küldenek hálószobájába. De Apolló isten megengedi, hogy megmeneküljön, ha helyette más vállalja a halált. De sem apja, sem anyja nem hajlandó erre, csak a felesége. Őt viszont hűsége jutalmául az alvilág ura visszaküldi az élők közé. A magyar balladában az elszunnyadt pásztorfiú (csobán = pásztor) „kebelébe bútt be” a kígyó. Balladánk a moldvai csángó nyelvjárás sok érdekes kifejezését is őrzi.

(Lécped, Moldva, Kallós Z.)

Parlando, rubato

1. A - nyám, é - des - a - nyám, cso - bán le - gény vol - tam,
le - fe - küd - tem va - la sa pa - tak part - já - ra.

2. Sáríg es kit kígyó bébújt kebelembe, s aki azt kiveszi, fél karját megeszi; (a 3-4. dallamsorra:) talán édesanyám, talán kend kiveszi.
3. Mintsábbot ellegyek s a fél karom nélkül, inkábbot elleszek s a legényem nélkül.
4. Menj elé te fiam, menj el te apádhoz, menj el te apádhoz, talán ő kiveszi.

A legény apjához megy, de azzal is így jár.

5. Apám, édesapám... 6. Sáríg es kit kígyó... 7. Mintsábbot ellegyek... 8. Menj elé te fiam, menj el te bátyádhoz...

A legény bátyjával sem jár különbül:

9. Bácsim, édes bácsim... 10. Sáríg es kit kígyó... 11. Mintsábbot ellegyek s a fél karom nélkül, inkábbot elleszek s az én öcsém nélkül. 12. Menj elé te öcsém, menj el te mátkádhoz...

A fiú szerelmeséhez (mátkájához) lép:

13. Mátkám, édes mátkám... 14. Sáríg es kit kígyó...
És most megfordul a sokszor ismételt versszak rendje:
15. Mintsábbot ellegyek s az én babám nélkül, inkábbot elleszek s a félkarom nélkül.

A legény óvja a leányt. Gondold meg, mihez fogsz! Fordítsd el fejedet, mert a félelem vissza fog riasztani!

16. Mátkám, édes mátkám, fordítsd a fejedet, fordítsd a fejedet, nehogy te megijedj.

17. Nem fordítom én el, szemeimvel nézem, hát én nem sajnálom nem, a fél karmat.
18. Gondolkozz meg jól má, hogy minek fogsz neki! – Nyisd ki kebeledet, vegyem ki a kígyót.

A leány benyúl a fiú inge alá, s íme, aranyat talál. Jelkép ez nyilván – megfelelője annak, hogy a görög mondában is megkegyelmeznek az alvilág urai a szerető hitvesnek.

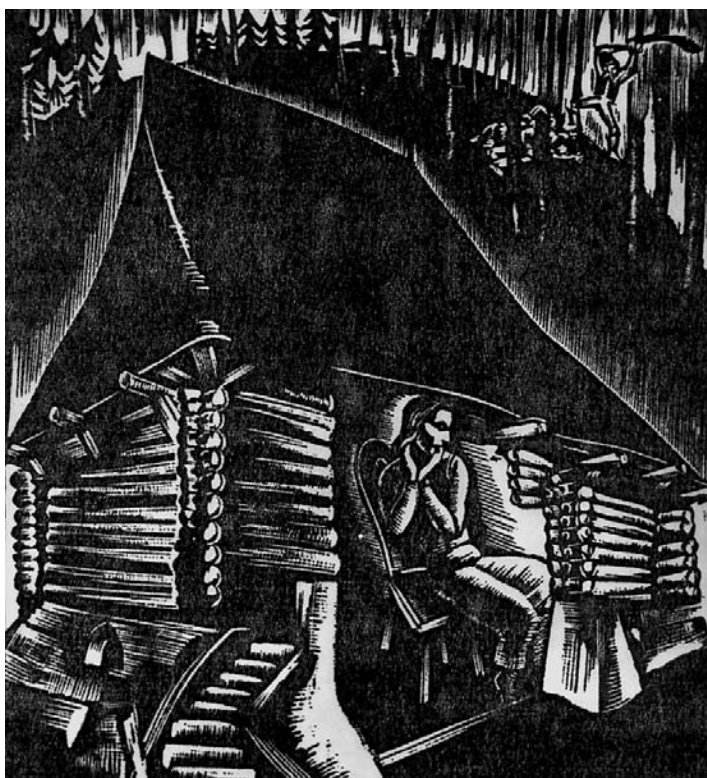
19. Hát mikor belényúl, keresve keresi, hát ott nincsen kígyó, nem kapja a kígyót.
20. Mikor azt kiveszi, mint szép sárig arany; sírni fog a fiú, megöleli lányát.
21. Megöleli a lányt, s a vállára borul: mátkám, édes mátkám, engem csak te sajnálsz!

Szómagyarázat

Sárig es kit kígyó = egy kis sárga kígyó
Mintsábbot, inkábbot = mintsem hogy, inkább
Legényem = fiam
„Kapja” = találja

Zenehallgatás

Hallgassuk meg a ballada gyönyörű népi előadását a Hungarian Folkmusic hanglemezen (I. sorozat, I. lemez A/1).

Nagy hegyi tolvaj

Nagy hegyi tolvaj

A leányt szülei a „nagy hegyi tolvajhoz” kényszerítették feleségül. Azonban hiába lett gazdag ember felesége, ha az rablással szerzi vagyonát, s neki félelemben kell élnie. Az asszony panaszát meghallja a rabló, s megijed, hogy felesége leleplezi őt. Inkább kivégezteti feleségét, az pedig fián keresztül apjához, anyjához, végső soron minden emberhez („egész Barassóhoz”) intézi intelmét: ne adják el pénzért, haszonért azt, ami az embernek a legdrágább: a becsületet, tisztességet, a másik embert! Az 1–3. vers az asszony panaszdala:

(Rugonfalva, Udvarhely, Vikár B.)

Parlando

1. Szi - vár - vány ha - va - sán fel - nőtt roz - ma - ring - szál,

nem sze - re - ti he - lyét, el a - kar buj - dos - ni,

ki kell on - nat ven - ni, súj hely - be kell ten - ni,

ki kell on - nat ven - ni, súj hely - be kell ten - ni.

2. Istenem, Istenem, áraszd meg a vizet, – hadd vigyen el éngem apám kapujára, – apám kapujáról anyám ajtajára, – hadd tudja meg immán, kinek adott férjhez:
3. Cifra katonának, nagy hegyi tolvajnak, – ki most is oda van embermegfosztani, – egy-két karajcárér’ lelket elveszteni, – egy-két karajcárér’ lelket elveszteni.

A rabló meghallja a panaszt, az asszony félelmében kifogásokat keres:

4. Az ajtón hallgatja a nagy híres tolvaj, – hogy a felesége benn magát sirassa. – Nyiss ajtót, nyiss ajtót asszony-feleségem, – miér’ sírsz, miér’ sírsz, asszonyfeleségem?!
5. Nem sírok, nem sírok, lelkem jámbor uram, – konyhán forgolódtam, cserefát égettem, – konyhán forgolódtam, cserefát égettem, – cserefának füstje húzta ki a könnyem.
6. Arra vigyázz asszony: holnap álló délbe’ – holnap álló délbe’ fejedet vétetem, – Kifuta az asszony, kiáltja Jánoskát, – kifuta az asszony, kiáltja Jánoskát:
7. Jánoskám, Jánoskám, nagyhajú Jánoskám, – húzd elé hintómat, fogd bé hat lovamat, – húzd elé hintómat, fogd bé hat lovamat, – holnap álló délbe’ vigy fejvevő helyre.
8. Ha fejemet veszik, takard gyöngö gyolcsba, – s mindennap háromszor mosd meg ürmös borba, – s vidd bé Barassóba, s tégy fel az áléra*, – s az egész Barassó vegyen példát róla:
9. Apámnak, s anyámnak tégy az asztalára, – hogy adja leányát cifra katonának, – hogy adja leányát cifra katonának, – cifra katonának, nagy híres tolvajnak.

Szómagyarázat

álé = faszor, sétány

A rossz feleség

Gúnyolódó ballada. Táncc jelenetet látunk, melyet egy leány érkezése szakít ketté. Hívja haza beteg édesapjához a vígan táncoló anyját. Az anya azonban halogatja a hazatérést; számára mindennél többet jelent a szórakozás. A dallam első része szabadabb ritmusú, s második, giusto táncritmusa mindig az asszony válaszához kapcsolódik. A magyar népzeneben nagyon ritka, hogy kétféle előadás váltsa egymást egy versen belül.

(Kászonimpér, Csík, Bartók B.)

Poco rubato

1. Jöj-jön ha - za é-des- a - nyám, mert be- teg az é-des- a - pám!
- E - rij, é - des jó le - á - nyom, mindjárt én is me - gyek,
e - gyet, ket - tőt hadd for - dul - jak, mindjárt ott-hon le - szek.

2. Jöjjön haza, édesanyám, mert gyóntatják édesapám! Erij, édes jó leányom...
3. Jöjjön haza, édesanyám, mert meghalt már édesapám! Erij, édes jó leányom...
4. Jöjjön haza, édesanyám, eltemettük édesapám! Erij, édes jó leányom...
5. Jöjjön haza, édesanyám, eltoroztuk édesapám! Erij, édes jó leányom...

Most már siet hazafelé az asszony, hiszen a leánykérők között magának is új férjet remél.

6. Jöjjön haza, édesanyám, leánykérők jöttek hozzánk! Isten áldja, komám-asszony, most már hazamegyek, eljöttek a leánykérők, én is férjhez megyek.

Ezzel a keserű-gúnyos hanggal ér véget a ballada, s a hallgatókra bízva, hogy levonják a tanulságot.

Kodály ezt a balladát a következő változattal foglalta be a *Székelyfonóba*:

Jöj-jön ha - za, é - des- a - nyám...

1. 2.